

افغانستان آزاد – آزاد افغانستان

AA-AA

چو کشور نېاشد تن من مېباد بدین بوم و بر زنده یک تن مېباد
همه سر به سر تن به کشتن دهیم از آن به که کشور به دشمن دهیم

www.afgazad.com

afgazad@gmail.com

Historical

تاریخی

داکتر اجرالدین حشمت

۱۰/۱۱/۲۳

از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان

۱۲) قبل از آنکه کتاب «حاکمیت قانون در افغانستان» بقلم اعلیحضرت امان الله خان غازی را مورد بررسی قرار بدهیم، بی مورد نخواهد بود تا نکته چند پیرامون مساعی و زحماتیکه مرتب آن در جریان تنظیم و ترتیب این اثر متحمل شده، تذکر دهیم: در این اواخر یک عده نویسندگان وطن دوست و با احساس در صد آن شده اند تا مدارک و اسناد دوره سلطنت امانی را که بنا بر اسباب و عوامل متعدد پراکنده، نامعلوم و یا حتی تا هنوز در دست های افراد و اشخاص در هر گوشه و کنار کشور قرار دارند، جمع آوری و ترتیب نموده، جهت استفاده و آگاهی مردم از آن دوره پر افتخار، نشر نمایند.

محترم حبیب الله رفیع نویسنده «مقدمه، تصحیح و تعلیقات» کتاب «حاکمیت قانون در افغانستان» بقلم اعلیحضرت امان الله خان از زمره آن نویسندگانی است که برای رسیدن به این مامول سخت تلاش به خرج داده که احساس وطن پرستانه او قابل قدر است.

کتاب «حاکمیت قانون در افغانستان» از جمله آن کتب پر ارزش پیرامون دوره مشروطیت است که نه تنها در اثر جد و جهد خستگی ناپذیر محترم حبیب الله رفیع از اندام رهایی یافت، بلکه در سال ۱۳۷۸ هـ ش طبع و بیعت یک اثر علمی و تاریخی به دسترس علاقمندان قرار دارد. جهت معرفی بیشتر این کتاب بهتر است از خود مرتب بشنوید: «این کتاب را پورمفصل سفر تفتیش اعلیحضرت امان الله خان به کند هارا است که سی سال قبل یک نسخه ناقص آن به دست محترم داکتر احمد جاوید و نسخه ناقص دیگر آن به دست دوست عزیزم

محترم اکبر عشیق کابلی افتاده، محترم عشیق نسخه دست داشته خود را همان وقت به من سپرد و من در طی این سی سال آنرا با وسواس و امانتداری داری تمام به این منظور با خود داشتم که روزی آنرا بدست نشر بسپارم و در اختیار عموم مردم افغانستان قرار دهم اما رستاخیز بیست ساله که بر ملت ما تحمیل شد همه چیز را برهم و درهم کرد و من فرصت آنرا نیافتم تا این کتاب ارزشمند را به طبع برسانم اما خوشبختانه نسخه کتاب را لحظه هم از خود دور نساختم و خدا را شکر گزارم که توفیق رساندن این کتاب را به شما، برایم عنایت فرمود.

این هم قابل یادآوری است که این یگانه کتاب مکمل است که بقلم اعلیحضرت امان الله خان به ما رسیده و در وقت وزمانش در مطبعه سرکاری به شکل حروفی طبع شده است اما چنین می نماید که کتاب بعد از طبع به دلایل و اسباب نامعلومی از توزیع بازمانده باشد، چه با تلاش زیاد تا اکنون فقط دو نسخه از این کتاب دیده شده.

محترم حبیب الله رفیع در مورد ترتیب، تنظیم و تدوین آن چنین توضیح مینماید: «اول - ورق نام کتاب افتاده است، محترم داکتر جاوید در کتاب (نگاهی به نقش فرهنگی افغانستان در دوره اسلامی) آنرا بنام (تفتیش قندهار) یاد کرده اما من از روی محتوای کتاب نام آنرا (حاکمیت قانون در افغانستان) گذاشتم.

دوم - نسخه دست داشته من ناقص بوده و ۲۸۸ صفحه دارد، پوهاند داکتر جاوید تمام صفحات آنرا ۲۹۷ میداند ولی نسخه دست داشته وی نیز ناقص و تنها ۲۹۴ صفحه بوده است.

سوم - نسخه بدست آمده کتاب از طرف آخر ناقص بوده ولی خوشبختانه آخرین قسمت کتاب بیانیه است که اعلیحضرت امان الله خان بعد از سفر کندهار در سلام خانه کابل راجع به جزئیات سفر برای مامورین و معززین کابل ایراد کرده و در همان وقت جریده (امان افغان) آنرا نشر کرده است. من یک قسمت فرومانده کتاب را از کلکسیون سال ششم (امان افغان) که تا حوت سال ۱۳۰۴ است گرفتم و بقیه اش را از جلد دوم (نطقهای اعلیحضرت امان الله غازی) تهیه و تدوین (سوبمن و ظریفی) تکمیل کردم و بدین ترتیب کتاب تکمیل و نواقص آن رفع گردید.

فعلاً کتاب مورد بحث حاوی چهار بخش است:

بخش اول - مقدمه فشرده علمی و تحلیلی محترم حبیب الله رفیع است که شرح جامع و همه جانبه اوضاع سیاسی و اجتماعی از زمان سلطنت امیر شیرعلی خان و آغاز حرکت جدید فکری یانهضت سید جمال الدین افغانی تا تشکیل دولت امانی و استرداد استقلال کشور را دربر میگیرد.

بخش دوم - تهیه را پور تفتیش تمام دوائر ولایت قندهار توسط یک هیئت معتبر و با اعتبار بریاست شخص اعلیحضرت امان الله شاه که قسمت اصلی این کتاب را تشکیل میدهد.

بخش سوم - تمام خطبه های نیکه در نمازهای روزهای جمعه در قندهار به امانت شخص اعلیحضرت امان الله خان خوانده شده بود در همین بخش گردآوری شده است.

بخش چهارم - امان الله خان بعد از ختم تفتیش سی و پنج روزه دوائر مختلف قندهار و بازگشت به کابل «نتایج سفر قندهار» خود را طی نطقی به پیشگاه یک مجمع بزرگی از وزراء، معین ها، مدیر ها، سرکاتب ها، مامورین ملکی و نظامی و معززین و کابر و اهالی شهر کابل (۲۰) اعلان و از رفقای هم سفر خود و کا

رهای محمد ولی خان وکیل که در ایام غیبت او در کابل انجام داده بودند اظهار امتنان نمود که متن این خطابه در همین بخش گنجانیده شده است.

در قسمت اخیر کتاب، به ارتباط موضوع و ضمیمه (تعلیقات) تحت عنوان «حکمدار جوان» و «فهرست نظامنامه دوره امانی» پیوست ساخته شده که در جهت آشنائی بیشتر با آثار دوره امانی برای خواننده کمک مینماید.

در اخیر قابل یادآوری میدانیم که «حاکمیت قانن در افغانستان» بقلم اعلیحضرت امان الله خان که در اثر تلاش و مساعی مستدام محترم حبیب الله رفیع نویسنده پرکار کشور ترتیب گردیده وثیقه ارزشمندی است که مطالعه آن نه تنها برای علاقمندان دوره مشروطیت دلچسپ است، بلکه برای محققین و نویسندگان تاریخ معاصر افغانستان مفید و سودمند بوده و منحصراً مؤخذ مؤثق و مستند قابل استفاذه میباشد.

(۱۳) «سیر ژورنالیزم در افغانستان» اثر علمی و تحقیقی پوهاند محمد کاظم آهنگ استاد فاکولته زبان و ادبیات پوهنتون کابل «مرکز نشراتی میوند سبا کتابخانه» در ۱۳۷۸ هـ در پشاور تجدید چاپ و به دسترس علاقمندان قرار گرفت. در کتاب مورد بحث سیر و انکشاف روزنامه نگاری (صحافت) در کشور از عصر امیر شیرعلی خان (۱۸۷۸-۱۸۶۳ م) تا اخیر دوره زمامداری امیر حبیب الله خان کلکانی اکتوبر (۱۹۲۹ م) با استفاده از مآخذ و مدارک فراوان و ژرف نگری و موشکافی خاص بررسی میگردد.

این نکته درخور توجه است که در دوره دوم سلطنت امیر شیرعلی خان (۱۸۶۸-۱۸۷۸ م) که بعضی از نویسندگان آنرا بنام «نهضت فکری سید جمال الدین» نیز یاد میکنند با آوردن اصلاحات چند در عرصه های اداری صنعتی و فرهنگی، یک تحریک صحافتی نیز رونما گردید. بقول شادروان غبار این اولین فرصتی در تاریخ معاصر کشور بود که در اثر تطبیق برنامه های متذکره زمینه رشد صنایع اسلحه سازی، بهبود در وضع امور زراعتی و پرورش حیوانات و بکار انداختن چند مطبعه در پایتخت کشور جهت چاپ و نشر کتب و رسالات، تراجم و جریده «شمس النهار» میسر شد که در نتیجه آن در جامعه فیهودالی افغانستان «شرایط روئیدن جنین سرمایداری» آماده گردید. بنا برآن مؤلف «سیر ژورنالیزم در افغانستان» عصرا میر شیرعلی خان را آغاز فعالیت های صحافتی و جریده «شمس النهار» را نخستین نشریه موقت با عمر «صد و اند سال» میداند. (۲۱) در این اثر علاوه از نشر «شمس النهار» از طبع یک تعداد رسالات و کتب مانند: شهاب ثاقب، ذخیره الملوك، فتاوی برهنه، قواعد رساله، رساله مجمع البحرین در مطابع سه گانه: مصتفاوی و مرتضای تذکر گرفته است.

بقول محترم آهنگ دوره سلطنت امیر عبدالرحمان خان در کشور، عصر اختناق شدید مطبوعاتی بوده، چه در این برهه نه نشرات موقت و نه غیر موقت وجود داشت، اشتها رات، مقرر ها و اعلانات دولتی گاه توسط ورق های چاپی و زمانی توسط جارجی ها بخش میشد. در سراسر مملکت تنها یک «مطبوعه سنگی دارا لسلطنه کابل» موجود بود که یک تعداد کتب و رسالات - مذهبی، فرهنگی و تبلیغی مانند: تقویم دین، پندنامه دنیادین، دیوان عایشه درانی، اساس القضاة، تاج التواریخ، تفسیر افغانی، کشکول، رهنمای حکام و غیره بچاپ میرسید. (۲۲) مؤلف اثر مورد بحث بیشتر از اسمای شصت کتاب و رساله و سایر اوراق نشراتی را از همین ردیف در اثرش ثبت نموده است.

وضع مطبوعات در زمان سلطنت امیر حبیب الله خان (۱۹۱۹ - ۱۹۰۱ م) به مقایسه دوران پدرش تا حدودی بهتر بود، چنانچه «سراج الاخبار افغانیه» در ۱۶ میزان ۱۲۹۰ هـ (اکتوبر، ۱۹۱۱ م) به مدیریت متفکر بزرگ محمود طرزی به پرتوافشانی آغاز نمود. (۲۳) در اثر نامبرده شکل، متن و مضامین «سراج الاخبار» - تبصره ها، تقریظ ها، نامه های وارده، اوچرک ها، گونه های طنزی، ژانرهای ادبی، کاریکاتور ها، کارتونها و غیره دقیقاً مورد مطالعه قرار گرفته است. طوریکه در این رساله تذکره رفته: «سراج الاخبار» نه تنها یک نشریه اطلاعاتی و معلوماتی بود، بلکه به سرعت به ارگان نشراتی فعال «جمعیت مشروطه خواهان» و مکتب تربیه و پرورش جوانان و روشنفکران تبدیل گردید.

سراج الاطفال از جمله نشرات دیگر این دوره است که به ابتکار محمود طرزی در ۱۵ میزان ۱۲۹۷ هـ (۱۸ اکتوبر، ۱۹۱۸ م) به قسم ضمیمه «سراج الاخبار» به نشر آغاز کرد که اهمیت و اهداف آن در «سیر ژورنالیزم در افغانستان» چنین توضیح میشود: «... یقیناً اخبار مستقل و دارای اهداف مشخص بود. هدف آن نشر مطالب دینی، اخلاقی، علوم و فنون متداوله عصر بود. این مطالب به زبان ساده و روان عرضه میگردد تا در انکشاف سویه، دانش و تربیت جوانان معاونت کند.» مطابق اظهار آن مؤلف کا رچاپ نشرات فوق الذکر، رسالات و کتب مدون در مطبع لیتوگرافی، تیپوگرافی و «عنایت» صورت میگرفت. در «سیر ژورنالیزم در افغانستان» تحلیلی همه جانبه از وضع گسترش مطبوعات و ضرورت آن در عصر اعلیحضرت امان الله خان به نظر میخورد و نیز از روزنامه ها، هفته نامه ها، مجلات و مطبوعات آزاد، مطابع و طبع کتب و رسالات تذکره رفته است.

«سیر ژورنالیزم در افغانستان» اثر پوهاند محمد کاظم آهنگ یگانه اثری است که تاکنون با این تفصیل و تفسیر در عرصه امور صحافتی در کشور تدوین شده و در معرض استفاده نویسندگان و علاقه مندان قرار گرفته است. بنا " گفته میتوانیم که این رساله از جمله آثار معتبر و پرارزش فرهنگی است که مؤخذ خوبی برای محققین و مؤرخین به شمار میرود.

۱۴) کتاب «افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر» تألیف مرحوم عبدالحق مجد دی به اتمام ابومسعود فاروقی در ۱۳۷۸ هـ به مناسبت هشتادمین سالگرد استرداد استقلال افغانستان توسط «انجمن معارف» در پشاور نشر و به دسترس اهل مطالعه قرار گرفت. اگرچه اثر متذکره حوادث تاریخی کشور از زمان تشکیل دولت باختری و حتی از ظهور دیانت زردشتی تا فاجعه هفت ثور ۱۳۵۷ هـ (۲۷ اپریل، ۱۹۷۹ م) و تجاوز مستقیم روس ها ۲۷ دسمبر (۱۹۷۹ م) در افغانستان را دربرمیگیرد، اما قسمت اساسی رساله را شرح فرمانروائی سلاطین محمد زائی ها تشکیل میدهد.

در رساله «حقیقت التواریخ» رویدادهای جنبش مشروطه را تحت عنوان «جمعیت سری ملی» به بررسی گرفته و آغاز این نهضت را در کشور با ارائه پشنهادیه برنامه اصلاحات اداری و سیاسی سید جمال الدین افغانی به دوره امیر شیر علی خان ارتباط میدهد که آنهم متأسفانه در اثر تجاوز دوم انگلیس نه تنها جا به عمل نیوشید، بلکه در مملکت بعد از این تجاوز نشانی از مشروطیت، و دیموکراسی و اصلاحات باقی نماند و مردم باز برای بیشتر از بیست سال با مطلقیت، استبداد و اختناق امیر عبد الرحمان خان روبرو شدند. در اثر تاریخی مرحوم عبدالحق مجد دی ترکیب اجتماعی مشروطه خواهان اول، اشکال مبارزه، سرکوب آنها

توسط امیر حبیب الله خان (۱۹۰۹ م) پراکنده شدن موقت شان و مجازات مبارزین یا دآوری شده، اسمای اعدام شدگان، محبوسین و جواسیس را تحت فهرستی نشان میدهد.

در این اثر حوادث دوره سلطنت اعلیحضرت امان الله خان از آغاز تا انجام آن، خیلی به تفصیل نگارش یافته و موضوعات اساسی از قبیل به قدرت رسیدن امان الله خان، اعلان سلطنت، استرداد استقلال، جبهات سه گانه، معاهدات را ولپندی، منصوری و کابل، مناسبات دولت با سرحدات آزاد، روابط خارجی، اصلاحات و پیشرفت های دوره امانی، سفر هفت ماهه شاه به خارج و بالاخره عوامل داخلی و خارجی سقوط سلطنت امانی با شرح و بسط مناسب بررسی میگردد.

برتری این اثر در آن است که چون مؤلف آن شخص معربود، اکثر رویداد های دوره سلطنت امانی را به چشم خود مشاهده نمود و گزارشات دوره امارت عبدالرحمان خان را از زبان مولد خود «مرحوم حضرت میان فضل حلیم مجد دی لوگری» شنیده است، همه آن چشم دید ها و داستان های شنیدگی مطالب تازه و دست اول اند که در این رساله گنجانیده شده است. بنا بر آن نشر و پخش این اثر منحصت مؤخذ فرهنگی و تاریخی کشور در جهت روشن نمودن ابعاد تاریک نهضت مشروطه وادوارما قبل آن کمک نموده که میتوان آنرا در جمله آثار ارزشمند تاریخی کشور حساب نمود.

۱۵) «آیا مشروطه خواهی اول و دوم يك مشروطه خواهی دیموکراتیک بود و یا مشروطه خواهی ارستوکراتیک؟» این موضوع بخشی است از کتاب «داستان های چند از تاریخ سیاسی افغانستان» اثر خیر محمد بایگان که در سال ۱۳۷۸ هـ به چاپ رسیده است. این کتاب که حاوی مطالب تازه و دلچسپ پیرامون جنبش مشروطه و ما بعد آن است، با ادبیات روان، سلیس و مطابق معیار قبول شده ژورنالیستی تهیه شده که با وجود پراکندگی اندک در متن، مطالب دلچسپی دارد که خواننده را به خود جلب مینماید.

محترم خیر محمد بایگان در این کتاب کوشش نموده تا نهضت مشروطه کشور را از نظر خصلت طبقاتی آن مورد ارزیابی قرار دهد. از نگاه اودونوع مشروطه خواهی وجود دارد: مشروطه خواهی دیموکراتیک و مشروطه خواهی ارستوکراتیک. مؤلف بعد از تعریف و تشریح انواع مشروطه خواهی چنین استنتاج مینماید: «... بنا بر آن در افغانستان مشروطه خواهان اول در مراحل اولیه مشروطه خواهی ارستوکراتیک قرار داشته و دارای چنین خصوصیت بود که با قدرت مطلقه سلطنت در این راستا دست بگریبان بود... اصلاً شرایط عینی مادی و ذهنی طوریکه لازم بود درجا معه وجود نداشت که مردم بدفاع از حقوق حقه دیموکراتیک خود موضعگیری مینمودند و آن (مشروطه خواهی دوم) را به نفع خود در جهت مشروطه خواهی دیموکراتیک رهنمون میکردند. عموماً چنین مشروطه خواهان که اکثریت تام آنها در محور سلطنت مطلقه حبیب الله خان چمپا تمه زده بودند که از آستین دربار و حواشی آن سر بیرون آورده بودند و بعضی از روشنفکران روشن ضمیر ولی ساده دل را به دنبال خود کشانیده که تعدادشان بیش از ۵۲ نفر نبود خصلت مشروطه خواهی ارستوکراتیک آنان هزاران بار بیشتر بود تا خصلت دیموکراتیک آنها.»

در حالیکه اکثر نویسندگان داخلی و خارجی محمود طرزی را شخصی ضدانگلیسی، ادیب و نویسنده توانا، دانشمند بزرگ، پدر ژورنالیزم افغانستان و بالاخره پیشوای مشروطه دوم میدانند، بایگان محمود طرزی را مسؤول اکثر مصائب و بدبختی های آن عصر میدانند، چنانچه مینویسد: «در این راستا سنگ تهداب این بدبختی ها را محمود طرزی و خانواده اش در اقدام به رفع نقاب و حجاب در افغانستان گذاشتند.»

در «داستان های چند از تاریخ سیاسی افغانستان» علاوه از بررسی برهه مشروطه ، حوادث و رویداد های نیمه دوم قرن گذشته که اکثرآ چشم دید های خود مؤلف است ، مفصلاً تشریح شده که مطالعه آنها خالی از دلچسپی نمیشد .

آن عده از هموطنانی که خواسته باشند کتاب را خرید نمایند می توانند به آدرس ذیل تماس بگیرند:

Dr. Ajruddin Hashmat
97 Forest Heights Str.
Whitby, Ont. L1R 1x7. Canada
Tel (905) 665-8767